

РОЗДІЛ 1

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

УДК 323.01:323.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2025.43.1>

РЕАЛІЗАЦІЯ МЕХАНІЗМІВ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ЕТНІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

IMPLEMENTATION OF MECHANISMS FOR POLITICAL AND LEGAL ENSURANCE OF NATIONAL AND ETHNIC DEVELOPMENT OF UKRAINE

Кринична І.П.,

*orcid.org/0000-0002-2823-3397**доктор наук з державного управління, професор,**провідний науковий співробітник відділу проблем державного управління та адміністративного права
Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України*

У статті здійснено комплексний аналіз та теоретично обґрунтуванні механізми політико-правового забезпечення національно-етнічного розвитку України та наголошується, що поліетнічний характер українського суспільства зумовлює необхідність формування збалансованої моделі міжетнічних відносин, заснованої на принципах рівності, взаємоповаги, толерантності та інтеграції етнічних спільнот у єдиний соціокультурний простір держави. З'ясовано, що вплив повномасштабної війни сприяв посиленню власної української ідентичності та зростанню її домінації над місцевою, що вказує на тенденцію консолідації навколо української держави і послаблює сепаративні настрої чи етнічні бар'єри, особливо в регіонах з етнічними меншинами, втім залишається слабкою ідентифікація із наднаціональними спільнотами, а саме з Європою як пріоритетна. Проаналізовано діяльність основних інституцій, відповідальних за реалізацію етнополітики, а також окреслено регіональні практики, які демонструють як позитивний, так і проблемний досвід. Підкреслюється, що за таких умов особливої актуальності набуває посилення інституційної ролі держави у сфері забезпечення прав етнічних спільнот, удосконалення нормативно-правових засад етнонаціональної політики та розроблення дієвих механізмів політико-правового захисту вразливих груп. Акцентується, що нормативно-правова база, що регулює питання етнонаціональної політики, створювалась у різні роки та в різних політичних контекстах, що ускладнює практичне застосування законодавства у сфері міжетнічних відносин та міжвідомчу координацію механізму і призводить до дублювання повноважень або, навпаки, до „вакууму відповідальності“ за конкретні напрями роботи, а також регіональну нерівномірність реалізації політики. Отримані результати можуть бути використані для підвищення ефективності політико-правового забезпечення національно-етнічного розвитку України.

Ключові слова: етнополітика, національні меншини, міжетнічні відносини, національно-етнічний розвиток, інституційні механізми, політико-правове забезпечення, законодавче регулювання.

The article provides a comprehensive analysis and theoretical justification of the mechanisms of political and legal support for the national and ethnic development of Ukraine and emphasises that the multi-ethnic nature of Ukrainian society necessitates the formation of a balanced model of inter-ethnic relations based on the principles of equality, mutual respect, tolerance and integration of ethnic communities into a single socio-cultural space of the state. It has been established that the impact of full-scale war has contributed to the strengthening of Ukrainian identity and its growing dominance over local identities, which indicates a trend towards consolidation around the Ukrainian state and weakens separatist sentiments or ethnic barriers, especially in regions with ethnic minorities. However, identification with supranational communities, namely with Europe as a priority, remains weak. The activities of the main institutions responsible for the implementation of ethnic policy have been analysed, and regional practices demonstrating both positive and problematic experiences have been outlined. It is emphasised that, under such conditions, it is particularly important to strengthen the institutional role of the state in ensuring the rights of ethnic communities, improving the regulatory and legal framework for ethnic and national policy, and developing effective mechanisms for the political and legal protection of vulnerable groups. It is emphasised that the regulatory framework governing ethnic and national policy was created at different times and in different political contexts, which complicates the practical application of legislation in the field of interethnic relations and interdepartmental coordination of the mechanism and leads to duplication of powers or, conversely, a „vacuum of responsibility“ for specific areas of work, as well as regional unevenness in policy implementation. The results obtained can be used to improve the effectiveness of the political and legal framework for the national and ethnic development of Ukraine.

Key words: ethnopoltics, national minorities, interethnic relations, national-ethnic development, institutional mechanisms, political and legal support, legislative regulation.

Вступ. У сучасних умовах глобалізаційних процесів та гібридних викликів проблема політико-правового забезпечення національно-етнічного розвитку України набуває особливої наукової та практичної значущості. Поліетнічний характер українського суспільства зумовлює необхідність формування збалансованої моделі міжетнічних відносин, заснованої на принципах рівності, взаємоповаги, толерантності та інтеграції етнічних спільнот у єдиний соціокультурний простір держави. Водночас повномасштабна агресія Російської Федерації проти України супроводжується спробами політизації та маніпулювання етнічним чинником, що створює загрозу для процесів національної єдності та громадянської консолідації. За таких умов особливої актуальності набуває посилення інституційної ролі держави у сфері забезпечення прав етнічних спільнот, удосконалення нормативно-правових засад етнонаціональної політики та розроблення дієвих механізмів політико-правового захисту вразливих груп. Ефективна державна стратегія у цій сфері має бути спрямована на гармонізацію міжетнічних відносин, запобігання конфліктогенним тенденціям і забезпечення сталого розвитку поліетнічного суспільства України відповідно до європейських стандартів прав людини та демократичного врядування.

Сучасні тенденції розвитку етнополітики України визначаються необхідністю забезпечення балансу між інтеграційними процесами та збереженням етнокультурного різноманіття. У цьому контексті особливого значення набувають механізми правового регулювання державної етнополітики, освітньо-культурні програми та заходи у сфері національної безпеки. Додатковим виміром виступає кіберпростір, який водночас створює нові можливості для міжетнічної комунікації та генерує низку ризиків, пов'язаних із поширенням деструктивних ідеологій, інформаційних маніпуляцій і проявів ксенофобії. Цифровізація та поширення інформаційних технологій з одного боку, – викривають нові можливості для збереження та популяризації етнокультурної спадщини, а з іншого, – сприяють фрагментації соціуму та виникненню нових форм ідентичностей, які іноді суперечать державній політиці інтеграції. У такому контексті особливої уваги набуває науковий пошук оптимальних інструментів регулювання етнополітичних процесів, які б забезпечували гармонізацію відносин між нацією та етносами, водночас сприяючи зміцненню національної єдності України.

Отже, держава має не лише задекларувати рівність етнічних груп і захист їхніх прав, а й забезпечити реальне функціонування інститутів, процедур і норм, які сприяють гармонійному розвитку національних меншин зокрема, та української

нації взагалі. Водночас існує проблема фрагментарності законодавчої бази, недостатньої міжінституційної координації та нерівномірного впровадження політик у регіонах.

З огляду на зазначене, дослідження реалізації політико-правових механізмів у сфері національно-етнічного розвитку України є необхідним як для наукового аналізу, так і для практичних висновків щодо вдосконалення державної етнополітики, адже вони безпосередньо пов'язані із завданням збереження державного суверенітету, демократичних засад суспільного устрою та стійкості української нації в умовах внутрішніх і зовнішніх викликів.

Мета статті полягає у комплексному аналізі і теоретичному обґрунтуванні механізмів політико-правового забезпечення національно-етнічного розвитку України та у визначенні шляхів їхньої оптимізації з урахуванням сучасних викликів та потреби зміцнення національної єдності.

Стан розробки проблеми та методи дослідження. Проблематика політико-правового забезпечення національно-етнічного розвитку та політичної інтеграції в Україні перебуває у центрі уваги багатьох українських і зарубіжних науковців, зокрема політологів, правознавців, соціологів та істориків. Зокрема, увагу привертають праці В. Крутя, Г. Хейля, О. Онуч, Г. Сасс, які здійснили ґрунтовний аналіз державної політики ідентичності в пострадянських державах, акцентуючи увагу на трансформації національної ідеї та в умовах конфлікту і мовної політики [1, 13, 14]. У цьому контексті важливим також є дослідження М. Обушного та О. Рафальського, які присвятили свої роботи проблемам інституційного забезпечення етнонаціональної політики України, зокрема роль державних інститутів у регулюванні міжетнічних відносин [2]. Нормативно-правові аспекти захисту прав національних меншин розглядає Т. Шляхтун [3], яка оцінює ефективність реалізації правових норм щодо захисту прав національних меншин, підкреслюючи наявний розрив між формальною нормативною базою та її фактичним виконанням. У свою чергу, І. Бекеш аналізує моделі етнополітики в контексті досвіду європейських держав у сфері етнополітики та можливість імплементації його в Україні [4]. Значну увагу приділено також етнополітичним ризикам в умовах зовнішньої агресії та їх впливу на державну політику, яку досліджував Р. Васильченко [5]. Інституційні аспекти реалізації етнополітики в умовах децентралізації були предметом аналізу М. Скубенко [6]. Комплексне вивчення етнополітики України в умовах сучасних суспільно-політичних трансформацій було здійснено колективом науковців під керівництвом В. Войналовича, до складу якого увійшли В. Єленський, В. Кулик, О. Малиновська, С. Набок, Ю. Полі-

щук та М. Рябчук [7]. Значний внесок у розвиток теоретико-методологічних засад етнополітичної науки зробила В. Явір, яка проаналізувала процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції у політико-правовому контексті [8]. Проблематиці політичної культури національних спільнот та її вплив на перебіг етнополітичних процесів присвячено праці О. Рудакевич [9]. У монографії „Етнічність у міжнародній системі“ О. Майборода досліджує роль етнічності у глобальній політиці та міжнародних відносинах, а також розглядає процеси формування регіональної та національної ідентичності в Україні [10]. Р. Брубейкер зосереджується на впливі цифрових технологій на конструюванні національної ідентичності та посилення соціальної сегментації [11]. Проблеми політики мультикультуралізму та інтеграцію меншин ґрунтовно опрацьовані у працях В. Кимліка [12]. Вагомим є внесок Т. Журженко, яка аналізує роль політики пам'яті у трансформації ідентичності наративів в Україні після 2014 року [15]. Окремий аспект сучасної етнополітичної динаміки розкрито у дослідженні В. Новородовського і Н. Кулеша, які висвітлюють участь національних меншин у соціально-політичному житті України в умовах російсько-української війни [16].

Отже, сучасний дискурс засвідчує багатомірність проблематики національно-етнічного розвитку та акцентує увагу на необхідності застосування комплексного підходу, що поєднує політичні, правові та соціокультурні виміри етнополітики в Україні, особливо в умовах зростання як внутрішніх, так і зовнішніх викликів. Водночас, попри наявність значного масиву теоретичних і прикладних досліджень, питання результативності чинних механізмів реалізації державної етнонаціональної політики, а також пошуку інноваційних інструментів забезпечення національної єдності залишаються недостатньо опрацьованими та потребують подальшого наукового осмислення.

Методологія дослідження спирається на теоретичні методи аналізу і синтезу, що дозволили виділити ключові складові національно-етнічного розвитку України та структуру механізмів політико-правового забезпечення; порівняльно-правовий метод дав змогу порівняти українські підходи до етнополітики з міжнародним досвідом; історико-правовий метод був використаний для вивчення формування правових механізмів і державної етнополітики в історичному контексті України; за допомогою системного аналізу розглянуті політико-правові механізми як цілісну систему взаємодії державних інститутів і етичних спільнот; емпіричний метод – контент-аналіз нормативно-правових актів.

Виклад основного матеріалу. Україна традиційно відзначається високим рівнем поліетнічності, що є важливим чинником формування її

соціокультурного та політичного простору. Згідно з даними Всеукраїнського перепису населення, проведеного з 5-го по 14 грудня 2001 року, на території України проживало понад 130 етнічних груп, серед яких українці становили 77.82 %, росіяни 17.32 %, тоді як представники інших національностей – кримські татари, білоруси, молдовани, болгари, угорці, румуни, поляки, євреї, вірмени та інші – утворили меншу, проте соціально значущу частку [17]. Така етнічна розманітність зумовлює потребу у формуванні державної політики, спрямованої на забезпечення рівних прав, підтримання міжетнічної злагоди та розвиток культурної самобутності всіх етнічних спільнот України.

Відтоді не проводилося нового перепису населення, тому Державна служба статистики України щороку публікує лише загальні оцінки чисельності населення без деталізації за етнічною ознакою. Водночас непрямі показники, зокрема статистика Міністерства освіти і науки (МОН) щодо мов навчання, дані Центральної виборчої комісії України (ЦВК) про використання мов меншин на виборах та звіти Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) щодо переміщених осіб, підтверджують збереження поліетнічного характеру українського суспільства, попри значні демографічні зміни, спричинені війною та міграцією.

Також, за оцінками наявного населення України на 1 січня 2022 року становило 41 167 335 осіб, з них постійного – 40 997 699 осіб [18]. Ці дані дають змогу показати загальні закономірності: зменшення численності населення, міграційні процеси, вплив війни. Наведемо декілька сучасних прикладів оцінок після 2022 р., що пов'язані з етнічністю/ідентичністю в Україні або в українській діаспорі із-за відсутності офіційних даних з 2001 року, тому що вони мають обмеження за репрезентативністю.

Згідно статистичним/опитувальним даним Razumkov Center “The identity of Ukraine’s citizens: trends of change” (2024 p.) – 95% респондентів ідентифікують себе етнічними українцями, 2% росіянами, 2 % іншими етнічними групами, 1.5% не змогли назвати свою етнічність. У той же час, кількість осіб, які відносять себе до однієї національності, зросла з 74% у 2017 році до 84% у 2024 році [19].

У дослідженні KIIS: “Perception of belonging to the Ukrainian nation” (2024 рік) наголошується, що після 2022 року 80% українців ідентифікують себе як громадяни України із сенсом національної ідентичності [20].

Отже, вплив повномасштабної війни сприяв посиленню власної української ідентичності та зростанню домінації національної ідентичності над місцевою, що вказує на тенденцію консолідації навколо української держави і послаблює

сепаративні настрої чи етнічні бар'єри, особливо в регіонах з етнічними меншинами. У цьому сенсі, спілкування українською мовою стає домінуючим соціальним маркером національної ідентичності, що передбачає для представників етнічних меншин або адаптацію до мовного середовища більшості, або ведення двомовного/багатомовного способу життя. Така мовна динаміка створює фундамент для формування та реалізації політики інтеграції, а також розробки освітніх стратегій у регіонах із значною присутністю етнічних меншин.

На сьогодні, залишається слабкою ідентифікація із наднаціональними спільнотами, а саме з Європою як пріоритетна, тобто може розцінюватися як домінування національної ідентичності над цивілізаційною або наднаціональною, що може впливати на сприяння євроінтеграційних процесів у меншинах, наприклад в Закарпатті, а власне ідентифікація себе, як європейців.

Національно-етнічний розвиток України є складним соціально-політичним процесом, що передбачає формування гармонійних відносин між державою та етнічними спільнотами. Він включає забезпечення прав і свобод національних меншин, підтримку їх культурної, мовної та релігійної самобутності, а також інтеграцію у загальнонаціональний соціум. Політико-правове забезпечення цього процесу реалізується через законодавчі акти, державні програми, механізми адміністративного регулювання та міжурядові угоди. Сучасне законодавство України передбачає комплекс заходів для захисту прав національних меншин, зокрема Конституція України (ст. 10, 11, 24), Закон України „Про національні меншини (спільноти) в Україні“ та міжнародні угоди, ратифіковані Україною [22, 30 – 34]. Ці правові механізми формують базу для державної етнополітики та забезпечують інституційні рамки розвитку етнічних спільнот.

Нормативно-правова база, що регулює питання етнонаціональної політики України, є розгалуженою та охоплює конституційні норми, закони, підзаконні акти, укази Президента, постанови уряду, а також міжнародно-правові документи, ратифіковані Україною. Разом з тим, її розвиток відбувався поступово, у різних політичних контекстах, що зумовило фрагментарність регулювання та потребу в удосконаленні механізмів міжінституційної координації.

Так, Конституція України від 28 червня 1996 р. закріплює права та свободи людини, принципи рівності громадян та закладає основоположні засади етнонаціональної політики, зокрема визнання культурного, мовного та релігійного різноманіття українського суспільства (ст. 11, 24, 53) [21].

До базових законів у цій сфері належить Закон України „Про національні меншини (спільноти) України“, який змінив однойменний закон 1992 року, який модернізує підходи до правового

статусу національних спільнот і розширює гарантії їхньої участі в суспільному житті та принципи державної політики у цій сфері [22]. У цьому контексті, важливе місце посідають Закон України „Про громадянство України“ [25], що регламентує правові підстави належності до громадянства та Закон України „Про забезпечення функціонування української мови як державної“ [24], який зазначає механізми політики в контексті забезпечення єдності держави при збереженні мовного різноманіття. Також, у регулюванні питання етнонаціональної політики України важливим є Закон України „Про освіту“ [28], який гарантує право представників національних меншин на навчання рідною мовою, та Закон України „Про культуру“ [29], що визначає засади збереження культурної спадщини етнічних спільнот. Серед суміжних актів варто виокремити Закон України „Про свободу совісті та релігійні організації“ [30], який забезпечує реалізацію права на свободу віросповідання як елемента етнокультурної самобутності.

Інституційний аспект реалізації етнополітики визначено Постановою Кабінету Міністрів України „Деякі питання Державної служби України з етнополітики та свободи совісті“ [23], що окреслює структуру та повноваження відповідного центрального органу виконавчої влади. Стратегічний вимір державної політики у цій сфері визначено Указами Президента України „Про Стратегію у сфері прав людини“ [26] та Постановою Кабінету Міністрів „Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року“ [27].

На міжнародному рівні ключовими документами, що є складовою національного законодавства, виступають Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин (ратифікована Україною у 1997 р.) [31] та Європейська хартія регіональних або міноритарних мов (ратифікована у 2003 р.) [32], а також Загальна декларація прав людини (1948 р.) [33] і Міжнародний пакет про громадянські та політичні права (1966 р.) [34]. Ці документи визначають міжнародні стандарти у сфері захисту прав національних меншин і формують орієнтири для вдосконалення національного законодавства.

При цьому, також існують додаткові нормативні та програмні документи, які включають Державну стратегію регіонального розвитку України на період до 2027 року, затверджена Постановою КМУ у 2020 році, що передбачає урахування етнокультурної специфіки регіонів при плануванні розвитку територій [35] та Концепцію державної міграційної політики і біженців у поліетнічне середовище [36].

Водночас, попри наявність розгалуженої нормативної бази, зберігаються проблеми фрагмен-

тарності правового регулювання, недостатньої міжвідомчої координації та нерівномірного впровадження політик у регіонах, що ускладнює практичну реалізацію принципів етнополітичної рівності та інтеграції. Політичні механізми націлені на регулювання міжетнічних відносин та підтримку стабільності в суспільстві. До них відносяться: а) створення та діяльність державних органів, що відповідають за реалізацію політики щодо національних меншин (спільнот): Міністерство культури та стратегічних комунікацій України; органи місцевого самоврядування); б) розробка державних програм інтеграції національних меншин та підтримки їх культурної самобутності в) підтримка національно-культурних товариств, освітніх мовних програм національних меншин та засобів масової інформації на відповідних мовах.

Дослідження показує, що ефективність політичних механізмів значною мірою залежить від активності самих етнічних спільнот та здатності держави враховувати регіональні особливості етнополітичних процесів. Правові механізми забезпечення національно-етнічного розвитку включають нормативно-правові акти, які встановлюють права етнічних груп, гарантують їхню участь у політичному житті та захист від дискримінації. Основними складовими етнонаціональної політики є: конституційні гарантії права національних меншин (спільнот); закони та підзаконні акти, що регулюють освіту, культуру та мовну політику; міжнародні правові норми: „Європейська хартія регіональних мов або мов меншин“; „Рамкова конвенція про захист національних меншин“, що інтегруються у національне законодавство [31-32]. Аналіз правових механізмів дозволяє встановити, що їх ефективність залежить не лише від наявності законів, а й від реальної реалізації державними органами та громадськими структурами.

У зв'язку з цим, практична реалізація положень законодавства у сфері етнонаціональної політики супроводжується низкою системних викликів. Серед основних проблем варто виокремити хронічну недостатність фінансового забезпечення державних програм, спрямованих на підтримку національно-етнічного розвитку, територіальну нерівномірність у реалізації прав національних меншин, а також значний вплив політичних кон'юктур та соціально-економічних диспропорцій на інтеграційні процеси. Додатковою складністю є необхідність адаптації міжнародних стандартів до українського контексту, що вимагає не лише правового узгодження, а й глибокого інституційного та суспільного переосмислення. Також, особливої уваги потребує питання цифровізації та куберпростору, які можуть як сприяти інтеграції, так і створювати нові форми сегментації суспільства, що впливає на ефективність реалізації політико-правових механізмів.

Отже, як ми зазначали вище, нормативно-правова база політико-правового забезпечення національно-етнічного розвитку ґрунтується на Конституції України, яка гарантує права національних меншин (ст. 11, 24, 53) та визнає багатонаціональний склад населення держави та зобов'язує державу забезпечувати розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин [21].

Визначальними є також закони України „Про національні меншини (спільноти) в Україні“ (1992 р.), „Про освіту“, „Про культуру“, „Про забезпечення функціонування української мови як державної“ [24, 28-29].

Прийняття останнього із зазначених законів стало важливою віхою в адаптації етнополітичного законодавства до європейських стандартів, передбачивши механізми участі національних спільнот у публічному житті, збереження мовної ідентичності та культурної спадщини. Закон також визначає принципи недискримінації та рівності прав, посиляючись на міжнародні документи, зокрема „Європейська хартія регіональних або міноритарних мов“ (1992 р.) та „Рамкова конвенція про захист національних меншин“ (1995 р.) [31, 32]. Проте, проблема залишається в непослідовності імплементації законодавчих норм. Як зазначає Р. Васильченко, в українському законодавстві відсутня єдина концепція державної етнополітики, що ускладнює скоординовану реалізацію відповідних механізмів на центральному й місцевому рівнях [5].

Інституційними механізмами реалізації етнополітики в Україні є державні органи та установи, що забезпечують захист прав етнічних меншин та сприяють інтеграції суспільства на основі мультикультуралізму, до них належить як законодавча база, так і державні та громадські інституції, а саме: Кабінет Міністрів України, який визначає загальні засади політики у сфері міжнаціональних відносин; Державна служба України з етнополітики та свободи совісті (ДСЕС), який є центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міжнаціональних відносин, релігії та захисту прав національних меншин в Україні; місцеві органи влади та органи місцевого самоврядування, що реалізують політику на регіональному рівні; громадські об'єднання національних меншин, культурні товариства, релігійні організації, що беруть участь у реалізації культурних, мовних та освітніх ініціатив. Участь громадських об'єднань у формуванні політик стала особливо важливою після початку процесу децентралізації в Україні.

Проте у багатьох регіонах спостерігається низький рівень інституційної спроможності органів влади до роботи з етнічними громадами, особливо в контексті мовного законодавства, шкіль-

ної освіти та доступу до інформації. Це означає, що для територій із мультиетнічним населенням, державна легітимність має бути підтримана через інклюзивні інституції, що враховують права меншин.

У свою чергу, регіональні практики, а саме міжетнічна взаємодія та культурна політика та реалізація її політико-правових механізмів національно-етнічного розвитку має значні регіональні відмінності. Найбільш успішними практиками вирізняються:

- Закарпатська область, в якій функціонують загально-освітні школи з угорською, румунською та словацькою мовами навчання та активні культурні товариства;

- Одеська область з болгарською, гагаузькою та молдовською спільнотами;

- Чернівецька область – де національна політика тісно інтегрована в місцеві програми розвитку освіти та культури.

Для прикладу, щоб продемонструвати, у який спосіб реалізуються політико-правові механізми національно-етнічного розвитку на регіональному рівні, зупинимося на Закарпатській області, як на одній з найбільш поліетнічних регіонів України. Населені пункти Закарпаття, зокрема селище міського типу Солотвино Тячівського району, розташоване на правому березі річки Тиса поблизу кордону з Румунією, вирізняються високим рівнем етнокультурної різноманітності, зумовленим як історичними, так і географічними чинниками. У Солотвино співіснують українці, угорці, румуни, роми, а також менш численні групи етносів словаків, німців, євреїв та ін.

Така поліетнічна структура дозволяє сформулювати низку важливих спостережень: а) попри культурні і мовні відмінності, державницька ідентичність зберігає відносно високий рівень підтримки; б) домінування національної ідентичності над локальною чи етнічною може знижувати ризики дезінтеграційних процесів, але водночас здатне створювати напругу, якщо меншини не відчувають захищеності своїх прав; в) освітня політика та система державного управління мають бути чутливими до мовних прав, культурної автономії і справедливого представництва в місцевих інституціях, аби запобігти накопиченню латентного невдоволення.

Поліетнічність Закарпаття не лише є статистичним фактом, а й визначає особливу модель співжиття етносів, що поєднує багатомовність, міжетнічні контакти, освітню політику з використанням мов меншин, а також специфічну локальну ідентичність населення Закарпатського регіону. Характерною особливістю регіону є не лише кількісне різноманіття, а й мозаїчно-просторово-компактне розселення етнічних спільнот, що створює умови як для культурного співіснування, так і потенційні

виклики щодо мовної політики, доступу до освіти та політичного представництва. Зокрема, угорська меншина активно користується правом на навчання рідною мовою, має власні освітні мережі та локальні медіа, а також представлена в органах місцевого самоврядування. Натомість роми часто залишаються соціально-маргіналізованою групою, що потребує адресної державної політики.

Отже, на прикладі поліетнічності Закарпаття можна акцентувати увагу на тому, що етнонаціональна політика має враховувати не лише загальнонаціональні стандарти, а й регіональну специфіку, застосовуючи диференційовані інструменти інтеграції для різних груп. Водночас, у східних і центральних регіонах рівень реалізації етнополітичних механізмів часто обмежується декларативними заходами без належного бюджетного фінансування чи кадрового забезпечення. Дослідження М. Скубенка засвідчують, що ефективність політик у сфері міжетнічних відносин прямо залежить від спроможності місцевої влади до міжсекторної взаємодії [6].

Таким чином, серед основних проблем здійснення політико-правових механізмів, які ускладнюють ефективну реалізацію політики національно-етнічного розвитку, можна виокремити такі: а) відсутність єдності у поглядах на державну стратегію етнополітики та свободи совісті, що могла б враховувати інтереси всіх національних меншин, а не тільки ромської [37], а також виклики війни, міграційні процеси, деокупацію тощо; б) нерівномірність реалізації на місцях, слабка інституційна спроможність органів місцевого самоврядування; в) конфліктність між політикою зміцнення української ідентичності та правами меншин, особливо в контексті мовного питання; г) брак постійного моніторингу стану реалізації прав національних меншин, відсутність ефективного збору даних; д) політична вразливість теми, яку використовують як інструмент зовнішнього впливу, зокрема Російська Федерація та Угорщина.

Проблеми фрагментарності законодавчої бази, недостатньої міжінституційної координації та нерівномірного впровадження етнополітик у регіонах України полягають у кількох взаємопов'язаних аспектах, а саме: 1) *фрагментарність законодавства*: нормативно-правова база, що регулює питання етнонаціональної політики, складається з численних законів, підзаконних актів, указів Президента та урядових постанов, ухвалених у різні роки та в різних політичних контекстах, що ускладнює практичне застосування законодавства і створює правові колізії у сфері міжетнічних відносин; 2) *недостатня міжінституційна координація*: реалізація етнонаціональної політики залучає низку державних органів – Міністерство культури та інформаційної політики, Державну службу з етнополітики та свободи совісті, органи місцевого само-

врядування тощо. Однак їхні функції часто перетинаються або залишаються нечітко визначеними. Відсутність постійного міжвідомчого координаційного механізму призводить до дублювання повноважень або, навпаки, до „вакууму відповідальності“ за конкретні напрями роботи; 3) *регіональна нерівномірність реалізації політики*: в окремих регіонах, зокрема в прикордонних, багатонаціональних або постконфліктних, спостерігається активна реалізація програм підтримки національних меншин, тоді як в інших регіонах ці процеси залишаються формальними, причиною чого є різний рівень фінансування, кадрового забезпечення, політичної волі місцевої влади та вплив зовнішніх факторів, зокрема наслідків війни, що створює асиметрію у забезпеченні прав національних спільнот та ускладнює формування єдиної державної політики; 4) *відсутність належного моніторингу та оцінки ефективності політик*: Україна не має цілісної системи збору даних і регулярного аналізу стану реалізації етнополітичних програм, що обмежує можливість своєчасно коригувати політику та адаптувати її до сучасних викликів, таких як міграція, цифровізація, воєнний стан.

Отже, вищезазначені чинники комплексно знижують ефективність реалізації політико-правових механізмів національно-етнічного розвитку України, перешкоджаючи формулюванню узгодженої державної стратегії, зорієнтованої на інтеграцію, інклюзивність та суспільну єдність.

З огляду на сучасні виклики, удосконалення політико-правового забезпечення має знаходитись у площині державного забезпечення національно-етнічного розвитку за такими напрямками: а) прийняття державної стратегії етнополітики та свободи совісті, адаптивної до умов війни та післявоєнної відбудови; б) посилення повноважень, ресурсного забезпечення та створення механізмів участі національних спільнот у розробці політик; в) формування системи моніторингу та оцінки реалізації прав меншин: освіта, культура, мова, участь у місцевому самоврядуванні; г) запрова-

дження освітніх та інформаційних програм з між-етнічної толерантності, з урахуванням європейських практик; д) гармонізація законодавства із зобов'язаннями перед Радою Європи, особливо в частині захисту мовних прав.

Висновки. Політико-правове забезпечення національно-етнічного розвитку в Україні є складовою демократичного поступу держави, її інтеграції в європейський простір та зміцнення суспільної єдності в умовах внутрішніх трансформацій і зовнішніх загроз. Незважаючи на наявність достатньої нормативно-правової бази та створення інституцій, відповідальних за реалізацію етнополітики, ефективність цих механізмів залишаються обмеженою, тому ключовими викликами є: відсутність цілісної державної стратегії етнополітики та свободи совісті; нерівномірність реалізації політик на регіональному рівні; нестача ресурсів; обмежене залучення самих національних спільнот до формування політик, а також вплив зовнішніх гравців на внутрішній етнополітичний дискурс.

Для зміцнення політико-правових механізмів необхідним є не лише оновлення законодавчої та інституційної бази, але й формування нової культури міжетнічної взаємодії, заснованої на взаємній повазі, толерантності та інтеграції без асиміляції. Такий підхід сприятиме сталому національно-етнічному розвитку, що виступає фундаментом державної стабільності та демократії.

На основі проведеного дослідження можна виділити такі напрями підвищення ефективності політико-правового забезпечення національно-етнічного розвитку України: зміцнення фінансування державних програм підтримки національних меншин (спільнот); розвиток системи моніторингу та оцінки ефективності реалізації законів та програм; інтеграція цифрових платформ для збереження культурної спадщини та комунікації між етнічними спільнотами; активізація співпраці з міжнародними організаціями та використання кращих практик інших країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Круть, В. А. Інтегративні засади державної політики ідентичності в умовах трансформаційних процесів: монографія. Київ: НАДУ, 2019. 320 с.
2. Обушний, М. І., Рафальський, О. О. Етнополітика України: теорія, інститути, практика: монографія. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 368 с.
3. Шляхтун, Т. В. Проблеми реалізації законодавства щодо прав національних меншин в Україні. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України, 2020, № 4, с. 75–81.
4. Бекаш, І. І. Європейські моделі етнополітики та можливості їх адаптації в Україні. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень, 2018, вип. 2, с. 33–42.
5. Васильченко, Р. М. Етнополітичні ризики в умовах зовнішньої агресії: виклики для державної політики. Державне управління: удосконалення та розвиток, 2021, № 9, с. 41–49.
6. Скубенко, М. А. Інституційні аспекти реалізації етнополітики в умовах децентралізації. Соціально-гуманітарний вісник, 2022, № 1 (27), с. 22–29.
7. Етнополітика в Україні в умовах сучасних суспільно-політичних змін: реальний стан, виклики, перспективи: монографія. В. А. Войналович (керівник, наук. ред.), В. Є. Сленський, В. М. Кулик, О. А. Малиновська,

С. В. Набок, Ю. М. Поліщук, М. Ю. Рябчук. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 424 с. ISBN 978-617-14-0077-1.

8. Явір, В. А. Етнополітична інтеграція та дезінтеграція у сучасному світі: політико-правовий концепт: монографія. Київ: Логос, 2018. 468 с. ISBN 978-617-7446-26-1.

9. Рудакевич, О. М. Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження: монографія. Тернопіль: THEU, 2013. 352 с. ISBN 978-966-654-325-0.

10. Майборода, О. М. Етнічність у міжнародній системі. 2-ге вид., випр. і допов. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017. 444 с. ISBN 978-966-02-8218-6.

11. Brubaker, Rogers. "Digital nationalism and the fragmentation of identities." *Nations and Nationalism*, 2023, vol. 29, no. 2, pp. 345–362.

12. Kymlicka, Will. "The rise and fall of multiculturalism? New debates on inclusion and diversity." *Annual Review of Political Science*, 2019, vol. 22, pp. 39–59.

13. Hale, Henry E. *Patronal Politics: Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 538 p. (ISBN 978-1-107-07351-7).

14. Onuch, Olga; Sass, Georg. "Identity in Flux: Nationhood, Language, and Conflict in Ukraine." *Post-Soviet Affairs*, 2022, vol. 38, no. 3, pp. 213–232.

15. Zhurzhenko, Tymofiy. "Memory politics and identity in Ukraine after 2014." *Europe-Asia Studies*, 2021, vol. 73, no. 2, pp. 233–252.

16. Новородівський, В.; Кулеша, Н. «Участь національних меншин у суспільному житті України в умовах російсько-української війни (2014–2024)». *Східноєвропейський історичний бюлетень*, 2024, т. 22, с. 186–202. URL: <https://eehb.dspu.edu.ua/article/view/306351>

17. Всеукраїнський перепис населення 2001 року. *Основні підсумки*. Державний комітет статистики України. Київ, 2003. 576 с.

18. Державна служба статистики України. *Чисельність наявного населення України (оцінка станом на 1 січня 2024 року)* Київ, 2024. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>

19. Razumkov Centre. *The Identity of Ukraine's Citizens: Trends of Change* results of nationwide survey, June 2024. URL: <https://razumkov.org.ua/en/research-areas/surveys/the-identity-of-ukraine-s-citizens-trends-of-change-june-2024>

20. Institute of International Sociology (IIS). *Perception of Belonging to the Ukrainian Nation: Results of Sociological Study*, 2024 [Manuscript]. 15 p. URL: <https://kiis.com.ua/>

21. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*, 1996, № 30, ст. 141. (Із змінами, внесеними Законом № 27-IX від 01.02.2020).

22. Про національні меншини (спільноти) України: Закон України від 13 грудня 2022 р. № 2827-IX. *Відомості Верховної Ради України*, 2023, № 5, ст. 46.

23. Деякі питання Державної служби України з етнополітики та свободи совісті: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 червня 2019 р. № 448. *Офіційний вісник України*, 2019, № 50.

24. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII. *Відомості Верховної Ради України*, 2019, № 21, ст. 81.

25. Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 р. № 2235-III. *Відомості Верховної Ради України*, 2001, № 13, ст. 65. (Актуальна редакція 2024 р.).

26. Україна. Президент. Про Стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021. *Офіційний вісник Президента України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021>

27. Кабінет Міністрів України. Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках: Постанова від 15 грудня 2023 р. № 1322. *Урядовий кур'єр*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-п>

28. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*, 2017, № 38–39, ст. 380.

29. Про культуру: Закон України від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI. *Відомості Верховної Ради України*, 2011, № 24, ст. 168.

30. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*, 1991, № 25, ст. 283.

31. Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин: міжнародний документ, ратифікований Україною 9 грудня 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*, 1998, № 3, ст. 11.

32. Європейська хартія регіональних або міноритарних мов: міжнародний документ, ратифікований Україною 15 травня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*, 2003, № 30, ст. 259.

33. Загальна декларація прав людини: прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник ООН*. Нью-Йорк, 1948.

34. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р., ратифікований Україною 19 жовтня 1973 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*, 1976, № 17, ст. 126.

35. Державна стратегія регіонального розвитку України на період до 2027 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695. *Урядовий кур'єр*, 2020, № 154.

36. Концепція державної міграційної політики України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 482-р. *Офіційний вісник України*, 2017, № 59.

37. Кабінет Міністрів України. Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках: Постанова від 15 грудня 2023 р. № 1322. *Урядовий кур'єр*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-п>

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025